

HRVATSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI

RAZRED ZA DRUŠTVENE ZNANOSTI

ODSJEK ZA POVIJESNE ZNANOSTI

ZAVODA ZA POVIJESNE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

Uredništvo

Akademik Tomislav RAUKAR
Rumjana BOŽILOVA
Svetlozar ELDAROV
Ante GULIN
Damir KARBIĆ
Zoran LADIĆ
Tihana LUETIĆ
Irina OGNJANOVA

Recenzenti

Akademik Nikša STANČIĆ
Vanja LOZANOVA-STANČEVA

CIP dostupan u računalnome katalogu
Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu
pod brojem 837119

ISBN 978-953-154-991-2

Izrađeno tijekom rada na zajedničkim projektima Odsjeka za povijesne znanosti
Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti i
Instituta za balkanistiku s Centrom za trakologiju Bugarske akademije nauka *Hrvati i
Bugari kroz vjekove i Bugari i Hrvati u jugoistočnoj Europi od 7. do 20. stoljeća*

HRVATSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI

HRVATI I BUGARI KROZ STOLJEĆA
Povijest, kultura, umjetnost i jezik

ХЪРВАТИ И БЪЛГАРИ ПРЕЗ ВЕКОВЕТЕ
История, култура, изкуство и език

Zbornik radova sa znanstvenog skupa
održanog u Zagrebu i Đakovu, 23.-24. rujna 2010.

Uredili Damir Karbić i Tihana Luetić

Zagreb 2013.

Ilustracija na naslovnici:

Katedrala sv. Petra u Đakovu, sjedište biskupa J. J. Strossmayera, prijatelja i dobročinitelja bugarskog naroda (© Branka Grbavac)

Ilustracije na poleđini:

Dvorac Pejačević u Našicama, sjedište hrvatske grofovske obitelji bugarskog podrijetla (© Branka Grbavac)

Bugarsko nacionalno kazalište “Ivan Vazov” u Sofiji, mjesto kulturnih susreta hrvatskih i bugarskih umjetnika (© Tihana Luetić)

Izdavanje ovog Zbornika financijski su potpomogli
Zaklada Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti i
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske

S A D R Ź A J
TABLE OF CONTENTS

<i>Ante Gulin:</i>	
Hrvati i Bugari kroz stoljeća. Povijest, kultura, umjetnost i jezik	1
<i>Hrvoje Gračanin:</i>	
Bugari, Franci i južna Panonija u 9. stoljeću. Reinterpretacija povijesnih izvora	3
Българите, франките и Южна Панония през IX век. Реинтерпретация на историческите извори	19
The Bulgars, Franks and South Pannonia in the Ninth Century. The Reinterpretation of Historical Sources	22
<i>Zrinka Nikolić Jakus:</i>	
Bugari u Splitu? Priča o porijeklu jedne srednjovjekovne plemićke obitelji	23
Българи в Сплит? Легенда за произхода на една средновековна аристократична фамилия	50
Bulgarians in Split? The Story about the Origin of a Medieval Noble Family	53
<i>Людмила Миндова:</i>	
Кристализация на скръбта. Форми на плача в хърватската барокова литература	55
Kristalizacija tuge. Forme plača u hrvatskoj baroknoj književnosti	70
The Crystallisation of Sorrow. Forms of Lament in Croatian Baroque Literature	72
<i>Йорданка Гешева:</i>	
Свободните хърватски земи – новата родина на фамилия Пеячевич (края на XVII – първата половина на XVIII в)	73
Slobodne hrvatske zemlje – nova domovina obitelji Pejačević (kraj 17.-prva polovica 18. stoljeća)	95
Free Croatian Lands: the New Homeland of the Pejačević Family (the End of the Seventeenth and the First Half of the Eighteenth Century)	98
<i>Румяна Божилова:</i>	
Франьо Рачки и Анте Старчевич – две хърватски визии за съдбините на Балканите	99
Franjo Rački i Ante Starčević – dvije hrvatske vizije o sudbini Balkana	121
Franjo Rački and Ante Starčević – Two Croatian Visions of the Fate of the Balkans	123
<i>Антоанета Балчева:</i>	
Щрихи към феномена на байронизма в българската и хърватската литература	125
Crtice k fenomenu bajronizma u bugarskoj i hrvatskoj književnosti	133
The Contours of the Phenomenon of Byronism in Bulgarian and Croatian Literature	134

<i>Румяна Конева:</i>	
Професор Иван Шишманов, Хърватия и Паневропейската идея.....	135
Profesor Ivan Šišmanov, Hrvatska i paneuropska ideja.....	145
Professor Ivan Šišmanov, Croatia and Pan-European Idea.....	147
<i>Ivica Zvonar:</i>	
<i>Obzor</i> o Prvom balkanskom ratu	149
Вестник <i>Обзор</i> за Първата Балканска война	166
Reports on the First Balkan War in the Newspaper <i>Obzor</i>	169
<i>Igor Despot:</i>	
Diplomatski incident između Bugarske i Austro-Ugarske Monarhije 1913. godine. Slučaj Miletić	171
Дипломатически инцидент между България и Австро-Унгарската монархия през 1913 година. Случаят Милетич	178
A Diplomatic Incident between Bulgaria and the Austrian Monarchy in 1913. The Miletić Case	180
<i>Милена Георгиева:</i>	
По следите на една „изчезнала” творба – „Innocentia” от Бела Чикош Сесия ...	181
Tragom jedne nestale umjetnine – “Innocentia” Bele Čikoša Sesije.....	195
Tracing a Missing Work of Art – <i>Innocentia</i> by Bela Čikoš Sesija	198
<i>S. M. Estera Radičević:</i>	
Djelovanje sestara Sv. Križa na području zdravstva u Bugarskoj	199
Дейността на сестрите от Конгрегацията на Св. Кръст в сферата на здравеопазването в България	221
The Agency of the Sisters of Mercy of the Holy Cross in Healthcare in Bulgaria	225
<i>Светлозар Елдъров:</i>	
Хърватският апостолат „Св. Св. Кирил и Методий” и българите (1910 – 1919 г.).	227
Hrvatski apostolat sv. Ćirila i Metoda i Bugari (1910.-1919.).....	253
The Croatian Apostolate of SS. Cyril and Methodius and the Bulgarians (1910-1919)..	256
<i>Suzana Leček:</i>	
Sumnjivi useljenici: Bugari u Zagrebu 1936. godine	257
Съмнителни заселници: българите в Загреб през 1936 г.	271
Suspicious Immigrants: Bulgarians in Zagreb in 1936.....	273
<i>Александър Костов:</i>	
Обучението на български лесовъди в хърватски учебни заведения от 70-те години на 19 век до края на Втората световна война	275
Образование бугарских шумара на хрватским школама од седамдесетих година 19. stoljeća do kraja Drugog svjetskog rata	289
Education of Bulgarian Foresters in Croatian Schools from the 1870s to the End of the Second World War	291

Jadranka Grbić Jakobović:

Bugari u Hrvatskoj: migracije, situiranost, identifikacijske strategije i prakse	293
Българите в Хърватия: миграции, ситуираност, идентификационни стратегии и практики	315
Bulgarians in Croatia: Migrations, Positioning, Identification Strategies and Practices	319

Krešimir Belošević:

Hrvatski vegetarac (vegetarijanac) među bugarskim prijateljima. Dr. Ivo Hengster u Bugarskoj 1939. godine	321
Хърватски „вегетарац“ (вегетарианец) между български приятели. Д-р Иво Хенгстер в България през 1939 г.	349
A Croatian Vegetarian among Bulgarian Friends. Ivo Hengster in Bulgaria in 1939.....	351

Николай Кочанков:

Създаването на Хърватската православна църква (1942 г.) и българите	353
Stvaranje Hrvatske pravoslavne crkve 1942. godine i Bugari	373
The Creation of the Croatian Orthodox Church in 1942 and the Bulgarians	375

Ирина Огнянова:

Противодействието на Католическата църква на комунистическия натиск в Хърватия в първите следвоенни години (1945-1947)	377
Reakcija Katoličke crkve na komunistički pritisak u Hrvatskoj u prvim poslijeratnim godinama (1945.-1947.).....	412
The Reaction of the Catholic Church to Communist Pressure in Croatia in the First Post-War Years (1945-1947)	414

Sanja Vulić:

Uloga nacionalnog identiteta u hrvatskom i bugarskom manjinskom školstvu u Mađarskoj – sličnosti i razlike	415
Ролята на националната идентичност в хърватското и българското малцинствено образование в Унгария – прилики и разлики	421
The Role of National Identity in Croatian and Bulgarian Minority School Education in Hungary – Similarities and Differences	422
Autori radova u zborniku	423

Hrvoje Gračanin

BUGARI, FRANCI I JUŽNA PANONIJA U 9. STOLJEĆU. REINTERPRETACIJA POVIJESNIH IZVORA

Hrvoje Gračanin
Odsjek za povijest
Filozofski fakultet
Sveučilišta u Zagrebu

UDK 94(398=163.2)"08"
94(363)"08"

U radu se analiziraju svjedočanstva o odnosima Franaka i Bugara te o bugarskoj nazočnosti u južnoj Panoniji, odnosno na prostoru između rijeka Drave, Save i Dunava u 9. stoljeću. Pozornost se ponajprije pridaje pitanju bugarske vlasti u istočnom dijelu južne Panonije, današnjoj Slavoniji i Srijemu, s čim se u vezi propituje uvriježeno historiografsko stajalište koje zagovara bugarsku političku dominaciju nad tim područjem tijekom nekoliko desetljeća. Ukazuje se na to da je takvo mišljenje ponajprije historiografski konstrukt koji, prema ovdje ponuđenom tumačenju, ne odgovara nužno stvarnim povijesnim okolnostima.

Uvod

Slom Avarskog Kaganata pod udarcima Franaka potkraj 8. i početkom 9. stoljeća poklopio se s političkim zamahom bugarske države. Doduše, Bugari su prirodom svog položaja i temeljem prijašnjeg povijesnog iskustva prvenstveno bili usmjereni prema Bizantu,¹ no u svega dva desetljeća svoju su pozornost upravili na zapad, susčelivši se s novim vlastodršcima u zapadnom dijelu Panonske nizine.

Povod za bugarsko upletanje u prilike u južnoj Panoniji pružio je razvoj događaja usko povezan sa širenjem franačkog utjecaja i ustankom donjopanonskog kneza Ljudevita, koji je ozbiljno uzdrmao franačke pozicije na ovom prostoru. U njegovo su predvečerje Timočani, kako to bilježe *Godišnjaci Franačkog Kraljevstva*,² napu-

¹ Usp. Veselin Beševliev, *Die protobulgarische Periode der bulgarischen Geschichte*, Amsterdam 1981., str. 173-182, 191-274.

² *Annales regni Francorum inde ab a. 741 usque ad a. 829 qui dicuntur Annales Laurissenses Maiores et Einhardi*, Monumenta Germaniae Historica Scriptorum rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae historicis separatim editi 6, (dalje: MGH SSRG), Hannover 1895. (dalje: ARF), a. 818.

stili savez s Bugarima i podložili se Francima, a da ondašnji bugarski kan Omurtag (814.-831.) nije poduzeo korake da ih iznova podvlasti, jamačno se ne želeći preuranjeno sraziti s Francima. Omurtag je mirovao i dok je trajao Ljudevitov ustanak (819.-822.), iako se to moglo doimati izglednom prilikom za vojnu akciju. No, u to je vrijeme bugarski kan bio zaokupljen promjenama na sjevernoj bugarskoj granici, jer su se na donjem Dunavu pojavili Mađari, i pomaganjem bizantskom caru Mihaelu II. Amorijcu (820.-829.) da skrši opasan buntovnički pokret pod vodstvom Tome Slavena koji je ugrozio i samu carsku prijestolnicu.³ Čim je 823. godine pobuna bila skršena, Omurtag se mogao pozabaviti stanjem na zapadnoj bugarskoj granici kojoj su se Franci odviše približili. Međutim, prvi pokušaji uspostave izravnih odnosa između Bugara i Franaka sadržavali su u sebi sjeme rata.

Prvi bugarski prodor

Na samom početku 824. godine neočekivano se na dvoru franačkog cara Ludovika I. Pobožnog u Compiègeu pojavilo poslanstvo koje je uputio kan Omurtag radi sklapanja mirovnog sporazuma.⁴ Taj je potez zacijelo potaknula želja Bugara za točnim razgraničenjem između dvije države, čime su htjeli nedvojbeno dati Francima do znanja kako se moraju poštovati i njihovi interesi u srednjem Podunavlju.⁵ Neki istraživači su mišljenja da je Omurtag tijekom Ljudevitova ustanka iznova protegnuo bugarsko vrhovništvo na Timočane,⁶ a da je sada htio pokoriti i Obodrite-Bodriče iz “Dakije koja leži uz Dunav” (*Dacia Danubio adiacens*). Naime, obodritski su poslanici u prosincu 824. došli na franački dvor žaleći se na bugarsko neprijateljstvo i tražeći pomoć Franaka, ali im je naloženo da se vrate kući i opet dođu u vrijeme kada stigne bugarsko poslanstvo.⁷ Kako se više ne pojavljuju, smatra se da su ih Bugari u međuvremenu pokorili.⁸

³ Usp. Georgije Ostrogorski, *Povijest Bizanta 324-1453*, prijevod M. i K. Miladinov, prir. H. Gračanin, Zagreb 2006., str. 121-122. Također i Beševliev, *Die protobulgarische Periode*, str. 281-283.

⁴ ARF, a. 824. Usp. Steven Runciman, *A History of the First Bulgarian Empire*, London 1930., str. 82; Vasil Zlatarski, *Istorija na pǎrvoto bǎlgarsko carstvo I/1: Epoha na hunno-bǎlgarskoto nadmošie (679-852)*, Sofija 1938., str. 313; Vasil Gjuzelev, *Bulgarisch-fränkische Beziehungen in der ersten Hälfte des IX. Jhs*, *Byzantinobulgarica*, vol. 2, Sofija 1966., str. 27, 31; Beševliev, *Die protobulgarische Periode*, str. 284; Andreas Schwarcz, *Pannonien im 9. Jahrhundert und die Anfänge der direkten Beziehungen zwischen dem ostfränkischen Reich und den Bulgaren*, u: *Grenze und Differenz im früheren Mittelalter*, ur. W. Pohl-H. Reimitz, *Denkschriften der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse 287, Forschungen zur Geschichte des Mittelalters 1*, Beč 2000., str. 102; Andreas Schwarcz, *Die Südostgrenze des Karolingerreiches und die ersten Kontakte zwischen dem Ostfränkischen Reich und den Bulgaren in der ersten Hälfte des 9. Jahrhunderts*, u: *Problemat Istok-Zapad. Istoricheska perspektiva*, ur. T. Stoilova – V. Atanasova – R. Čukova – D. Dineva – P. Danova – V. Agirova – P. Dimitrova, Sofija 2003., str. 14.

⁵ U vezi s razgraničenjem vidi ARF, a. 825, 826.

⁶ Usp. Gjuzelev, *Bulgarisch-fränkische Beziehungen*, str. 25.

⁷ ARF, a. 824.

⁸ Ferdo Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb 1925. (pretisak 1990.), str. 323 (on zapravo spominje Braničevce jer ih po uzoru na Šafárika 1844, 227-232 poistovjećuje s Obodri-

U Franačku su došla dva daljnja bugarska poslanstva, prvo u prosincu 824., čije je predstavnik Ludovik primio tek u svibnju 825., i drugo početkom 826. godine.⁹ Budući da su bila sasvim očita franačka otezanja, bugarski su poslanici u kanovo ime naposljetku otvoreno zaprijetili da je granice moguće braniti i bez mirovnog sporazuma. Unatoč ovom nimalo uvijenom diplomatskom rječniku, car je otpustio poslanstvo bez odgovora, ali je opreza radi naložio zapovjednicima panonske granice, furlanskom markgrofu Baldriku i prefektu Istočne marke, Geroldu II., da prate stanje u pograničju. Obojica su zapovjednika pribivala carskom saboru u Ingelheimu u lipnju 826., a da u međuvremenu nisu bili zamijetili nikakve pokrete bugarskih četa.¹⁰

Stoga je nesumnjivo kao krajnje neugodno iznenađenje morala djelovati bugarska navala na Panoniju u ljeto 827. godine. Bugari su se za prodor poslužili Dravom i lađama su napredovali u franačko područje, opustošili slavenske krajeve, protjerali slavenske knezove koji su stajali pod franačkim vrhovništvom i umjesto njih postavili svoje upravitelje.¹¹ Ova vijest povlači niz pitanja koja su se u historiografiji pokušala riješiti na različite načine. Prvo se tiče utvrđivanja itinerara bugarskog nadiranja. Jesu li Bugari u Dravu uplovili prateći tok Dunava uzvodno ili su do Drave možda pristigli kopnenim putem? Druga pretpostavka podrazumijeva njihov prodor područjem bilo na lijevoj bilo na desnoj obali Dunava. Ako su se kretali desnom dunavskom obalom, morali bi stupati istočnim dijelom Međurječja, dakle prostorom

tima, str. 322). Također i Bogo Grafenauer, *Zgodovina slovenskega naroda II: Doba zrele fevdalne družbe od uveljavljanja frankovskega fevdalnega sistema do začetka kmečkih uporov*, Ljubljana 1965., str. 8. Beševliev, *Die protobulgarische Periode*, str. 284, drži da je Omurtag pokušao nasilno Obodrite preseliti u Bugarsku prije utvrđivanja granice.

⁹ ARF, a. 824, 825, 826; *Život Ludovikov*: Anonymus, *Vita Hludovici*, Monumenta Germaniae Historica Scriptorum 2 (dalje: MGH SS), Hannover 1829., str. 604-648, Thegan, *Die Taten Kaiser Ludwigs (Gesta Hludowici imperatoris)*. Astronomus, *Das Leben Kaiser Ludwigs (Vita Hludowici imperatoris)*, prir. i prev. Ernst Tremp, MGH SSRG 64, Hannover 1995., str. 279-555, c. 39; *Fuldski godišnjaci: Annales Fuldenses*, MGH SS 1, Hannover 1826., str. 343-415; *Annales Fuldenses sive Annales regni Francorum orientalis*, MGH SSRG 7, Hannover 1891., str. 1-107 (dalje: *Fuldski godišnjaci*), a. 826. Usp. Runciman, *A History of the First Bulgarian Empire*, str. 82; Zlatarski, *Istorija*, str. 313-314; Gjuzev, *Bulgarisch-fränkische Beziehungen* str. 27, 32; Beševliev, *Die protobulgarische Periode*, str. 284-285; Schwarcz, *Pannonien im 9. Jahrhundert*, str. 102-103; Schwarcz, *Die Südostgrenze des Karolingerreiches*, str. 13-14.

¹⁰ ARF, a. 826. Usp. Gjuzev, *Bulgarisch-fränkische Beziehungen*, str. 33.

¹¹ ARF, *Fuldski godišnjaci*, a. 828. Usp. Runciman, *A History of the First Bulgarian Empire*, str. 83, Zlatarski, *Istorija*, str. 315, Gjuzev, *Bulgarisch-fränkische Beziehungen*, str. 33, Beševliev, *Die protobulgarische Periode*, str. 285; Herwig Wolfram, *Salzburg, Bayern, Österreich. Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und die Quellen ihrer Zeit*, Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband 31, Beč-München 1995., str. 313; Charles R. Bowlus, *Franks, Moravians, and Magyars. The Struggle for the Middle Danube, 788-907*, Philadelphia 1995., str. 91, 95; Ivo Goldstein, *Slika političkog i etničkog stanja u panonskom dijelu Hrvatske (Slavonije) 7.-12. stoljeća*, Zbornik radova *Internationales kulturhistorisches Symposium Mogersdorf*, vol. 24, Mogersdorf 1993., str. 228; Schwarcz, *Pannonien im 9. Jahrhundert*, str. 103; Schwarcz, *Die Südostgrenze des Karolingerreiches*, str. 14; Florin Curta, *Southeastern Europe in the Middle Ages 500-1250*, Cambridge 2006., str. 158.

pod franačkim vrhovništvom. U tom bi slučaju franačka pogranična zapovjedništva zacijelo pravovremeno bila obaviještena o bugarskom napadu, jer se može s priličnom sigurnošću pretpostaviti da su Franci nastavili nadzirati prilike u pograničju, pa bi mogli i oružano reagirati prije nego što su bugarske čete uopće dospjele u Dravu.¹² To jednako vrijedi i za mogućnost da su Bugari Dunavom dospjeli do Drave.¹³

Čini se, dakle, da su bugarski odredi prebačeni kopnom sjeverno od Dunava otprilike do dravskog ušća i ondje ukrcani u dopremljene lađe. Iznesenu pretpostavku mogao bi dodatno potkrijepiti sadržaj natpisa sa spomenika koji je kan Omurtag dao u bugarskoj prijestolnici Abobi-Pliski podići svom tarkanu (O)negavonu. Naime, spomenuti se bugarski doglavnik utopio u Tisi dok je putovao u tabor koji se očigledno nalazio na prostoru između Tise i Dunava.¹⁴ Ovo bjelodano pokazuje da su Bugari uspostavili uporišta u dunavsko-tiskom međurječju i ondje držali utaborene vojne snage, pa bi otuda ovo područje bilo pogodno ishodište za provalu Dravom u Panoniju. Bugari su pritom po svemu sudeći prošli područjem Obodrita koji su pokoreni vjerojatno još 825. godine, a živjeli su u Dakiji koja je prema franačkom shvaćanju obuhvaćala prostor istočno od Dunava, po tome dakle i dunavsko-tisko međurječje.¹⁵ Takva pretpostavka slaže se i s navodom vrela u kojem se ne spominje Dunav u vezi s bugarskom navalom, što zacijelo nije slučajno.

¹² Bowlus, *Franks, Moravians, and Magyars*, str. 97 polemizira s Wolframovim mišljenjem (Herwig Wolfram, *Die Geburt Mitteleuropas. Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung 378-907*, Beč 1987., str. 133, koje se tobože oslanja na: Josef Deér, *Karl der Große und der Untergang des Awarenreiches*, u: *Karl der Grosse. Lebenswerk und Nachleben*, vol. I., ur. W. Braunsfels, Düsseldorf, 1967., str. 779), da su Bugari pustošili franačku Panoniju iz baze u Sirmiju. No, u tim raspravama takva tvrdnja uopće ne postoji. Wolfram na drugom mjestu (Wolfram, *Salzburg, Bayern, Österreich*, str. 313) piše kako prodor Bugara Dravom pretpostavlja da su oni nadzirali Dunav toliko da su mogli svojim lađama nesmetano uploviti u Dravu. To bi pak značilo da su Franci svjesno zapostavili vlastitu kontrolu nad srednjim tokom Dunava, što se ne čini vjerojatnim.

¹³ Usp. Šime Ljubić, O Posavskoj Hrvatskoj i o zlatnih novcila njezina zadnjega kneza Serma (1018), *Rad JAZU* sv. 43, Zagreb 1878., str. 133; Runciman, *A History of the First Bulgarian Empire*, str. 83. Potpuno pogrešno tvrdi Božidar Ferjančić, Sirmijum u doba Vizantije, u: *Sremska Mitrovica*, ur. R. Prica, Sremska Mitrovica 1969., str. 48 da je flota bugarskih čamaca 827. godine ratovala u tokovima Dunava i Save.

¹⁴ Usp. Runciman, *A History of the First Bulgarian Empire*, str. 83, Beševliev, *Die protobulgarische Periode*, str. 286; Curta, *Southeastern Europe*, str. 159.

¹⁵ Usp. Einhard, *Život Karla Velikog: Einhard, Vita Karoli Magni*, MGH SSRG 25, Hannover 1911.; Latinsko izdanje s hrvatskim prijevodom *Život Karla Velikog*, prijevod Z. Sikirić, uvodni tekstovi i komentar L. Čoralčić – I. Goldstein – Z. Sikirić, Biblioteka Latina & Graeca; knj. 34, Zagreb 1992., c. 15, gdje se kaže da je Dakija smještena na drugoj obali Dunava, *adposita in altera Danubii ripa Dacia*, uz Gjuzelev, *Bulgarisch-fränkische Beziehungen*, str. 29; Wolfram, *Salzburg, Bayern, Österreich*, str. 313; Curta, *Southeastern Europe*, str. 159, bilj. 105. Najnovije je Predrag Komatina, *The Slavs of the mid-Danube basin and the Bulgarian expansion in the first half of the 9th century*, *Zbornik radova Vizantološkog instituta*, vol. 47, Beograd 2010., str. 70-73, iznio pretpostavku da je spomenuta Dakija nekadašnja Obalna Dakija (*Dacia Ripensis*), što znači da bi se radilo o području južno od donjeg toka Dunava i da su Obodriti zapravo obitavali na prostoru današnje Bugarske.

Drugo pitanje povezano je sa smjerom i dosegom bugarskog napada. Nadiranje Bugara dravskim vodotokom podrazumijevalo je mogućnost djelovanja na obje obale rijeke, što su napadači zacijelo iskoristili. Drugim riječima, pustošili su krajeve i južno i sjeverno od Drave. Čini se ipak da su bili poglavito usmjereni prema prekodravskom prostoru budući da se u izvoru navodi kako je furlanski markgrof Baldrik bio smijenjen 828. godine jer je zbog njegove tromosti bugarska vojska nekažnjeno poharala granice Gornje Panonije (*termini Pannoniae Superioris*).¹⁶ Ovo *Superior* uz spomen Panonije uobičajilo se mijenjati u *Inferior*, što bi značilo da je napadnuta bila ponajprije Donja Panonija.¹⁷ Na prvi pogled se takav zahvat čini logički opravdanim, no svako mijenjanje temeljnog značenja izvora zahtijeva čvrste argumente i potanko objašnjenje. Međutim, pretpostavka da je sastavljač *Godišnjaka Franačkog Kraljevstva* jednostavno pomiješao dvije Panonije obezvrjeđuje inače vrlo pažljivu uporabu pojma “Panonije” u tom vrelu i stoga je doista neodrživa. Uostalom, može se pretpostaviti da je ljetopisac jamačno pred sobom imao službena izvješća iz kojih je crpio relevantne podatke i teško je vjerovati da bi išta samovoljno preinačio. Napokon, on izričito kaže “granice Gornje Panonije”, očigledno na Dravi, čime jasno ograničava dubinu bugarskog prodora. Dakle, nema pravog razloga odbaciti tvrdnju izvora da se radilo o Gornjoj Panoniji koja je tada obuhvaćala područje između Rabe, Drave i Dunava. Taj je prostor potpadao pod vazalnu avarsku kneževinu koja je vjerojatno i bila jedan od ciljeva bugarskog napada. Uzevši u obzir izneseno, može se ustvrditi kako su Bugari svojom provalom obuhvatili pograničje između Gornje i Donje Panonije, ali da su se oslanjali ponajprije na Gornju Panoniju, očekujući možda i podršku preostalih Avara. Što se tiče pitanja dokle je sezao bugarski prodor Dravom, pored već iznesenog mišljenja da je po širini ostao ogra-

¹⁶ ARF, a. 828; Ljubić, O Posavskoj Hrvatskoj, str. 133-135 isključuje mogućnost da su Bugari napali i zaposjeli dijelove, kako on to kaže, “Posavske Hrvatske”. Željko Tomičić, Arheološka slika ranoga srednjeg vijeka na prostoru međurječja Drave, Dunava i Save, u: *Hrvati i Karolinzi. Rasprave i vrela*, ur. A. Milošević, Split 2000., str. 161, govori o bugarskom udaru kojim su svrgnuti slavenski knezovi u Donjoj Panoniji, pogrešno ga datirajući 828. godinom, a zatim spominje i da su Bugari osvojili granice Gornje Panonije, istjerali slavenske knezove i postavili svoje upravitelje, kao da je riječ o dva odvojena događaja, što dakako nije točno. Baldrik je bio smijenjen u veljači 828. na saboru u Aachenu, što isključuje mogućnost da su u međuvremenu, od ljeta 827., Bugari ponovno napali. O takvom hipotetskom dvostrukom udaru ni izvori ništa ne znaju.

¹⁷ Usp. Franjo Rački, *Documenta historiae Croatiae periodum antiquam illustrantia*, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, sv. 7, Zagreb 1877., str. 334, bilj. 1; Franc Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku II (l. 801-1000.)*, Ljubljana 1906., str. 85, bilj. 1; Hans Pirchegger, Karantanien und Unterpannonien zur Karolingerzeit, *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*, vol. 33, Innsbruck 1912., str. 278; Šišić, *Povijest Hrvata*, str. 323; Grafenauer, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 10; Gjuzeev, *Bulgarisch-fränkische Beziehungen*, str. 33 i bilj. 68; Ágnes Cs. Sós, *Die slawische Bevölkerung Westungarns im 9. Jahrhundert*, *Münchener Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte*, vol. 22, München 1973., str. 20 i bilj. 81; Nada Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb 1975., str. 212; Goldstein, *Slika političkog i etničkog stanja*, str. 228. Doduše, Zlatarski, *Istorija*, str. 315 i Wolfram, *Die Geburt Mitteleuropas*, str. 273, navode Gornju Panoniju, ali se nisu pozabavili drukčijim interpretacijama.

ničen na današnje mađarsko i hrvatsko Podravlje, može se pretpostaviti da nije bio odviše dalekosežan, budući da bi napadači na taj način samo razvukli svoje linije i u konačnici ugrozili cijeli pothvat. Ovo bi ujedno podrazumijevalo da je jugozapadni odsječak Međurječja, koji je činio središte stare Ljudevitove kneževine, bio pošteđen neposrednih ratnih djelovanja, pa bi se iz toga dalo zaključiti da Bugari nisu niti utjecali na prilike u tom dijelu južne Panonije.

Treće pitanje odnosi se na spomen slavenskih knezova (*duces*) koje su Bugari zbacili i zamijenili svojim namjesnicima. Podatak svjedoči o tome da su Bugari kanili uspostaviti utjecaj u Panoniji, dakle da se nije radilo o pukom pljačkaškom pohodu. Ove knezove ne treba smatrati zavisnim vladarima pod franačkim vrhovništvom, poput Ljudevita i vazalnog avarskog kagana, nego vođama pojedinih slavenskih skupina naseljenih u Panoniji,¹⁸ o kojima nije ništa poblizje poznato. Otuda se može zaključiti da su Bugari u dijelu Gornje i Donje Panonije kojim su zagospodarili poslije pohoda smijenili oblasne slavenske knezove, u koje, kao franačke ljude, nisu imali povjerenja.

Četvrto pitanje vezano je za opseg bugarskih osvajanja u Međurječju. Obično se vjeruje da su osvajanjima bili zahvaćeni današnja Slavonija i Srijem, odnosno poglavito srijemsko područje sa Sirmijem.¹⁹ Ima i mišljenja da su Bugari protegnuli vlast i utjecaj na prostor cijele Donjopanonske kneževine.²⁰ Pojedini istraživači pad

¹⁸ Usp. György Székely, *La conquête turcoubulgare et la fondation de l'état bulgare*, u: *Turkic-Bulgarian-Hungarian Relations (VIth-XIth Centuries)*, ur. Gy. Káldy-Nagy, *Studia Turco-Bulgarica*, vol. 5, Budimpešta 1981., str. 19; John V. A. Fine, Jr., *The Early Medieval Balkans. A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*, Ann Arbor 1983., str. 107. Također i Wolfram, *Salzburg, Bayern, Österreich*, str. 313.

¹⁹ Konstantin Jireček, *Geschichte der Bulgaren*, Prag 1876., str. 147 (samo Srijem); Ljudmil Hauptmann, *Politische Umwälzungen unter den Slowenen vom Ende des sechsten Jahrhunderts bis zur Mitte des neunten*, *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*, vol. 36, Innsbruck 1915., str. 280 (prostor između Save i Dunava); Bogo Grafenauer, *Prilog kritici izvještaja Konstantina Porfirogeneta o doseljenju Hrvata*, *Historijski zbornik*, sv. 5, Zagreb 1952., str. 31 (Slavonija); Ferjančić, *Sirmijum u doba Vizantije*, str. 48 (dio panonske Hrvatske); Sós, *Die slawische Bevölkerung Westungarns*, str. 19 (oblast između Save i Dunava zajedno sa Sirmijem i okolicom), N. Klaić, *Povijest Hrvata*, str. 230 (Slavonija i Srijem); Beševliev, *Die protobulgarische Periode*, str. 286, 296 (Srijem s Beogradom); Székely, *La conquête turcoubulgare*, str. 19 (kraj na ušću Drave i unutrašnji dio prostora koji se pruža uz zavoj Dunava zajedno sa Sirmijem); Fine, *The Early Medieval Balkans*, str. 107, 256 (velik dio istočne Slavonije i Sirmij); Lujo Margetić, *Pitanja iz najstarije povijesti Zagrebačke biskupije i Slavonije*, u: Lujo Margetić, *Zagreb i Slavonija. Izbor studija*, Zagreb – Rijeka 2000., str. 53 (Slavonija); Juraj Kolarić, *Povijest kršćanstva u Hrvata I: Katolička crkva*, Zagreb 2004., str. 24 (istočna Slavonija).

²⁰ Pirchegger, *Karantanien und Unterpannonien*, str. 279 (Donja Panonija zamijenila franačko vrhovništvo bugarskim); Šišić, *Povijest Hrvata*, str. 323, 332 (pod Bugare dospjela cijela "Panonska Hrvatska", ali ostali su im istočna Slavonija i Srijem); Francis Dvornik, *Byzantium, Rome, the Franks, and the Christianization of the Southern Slavs*, u: *Cyrillo-Methodiana. Zur Frühgeschichte des Christentums bei den Slaven 863-1963*, ur. M. Hellmann – R. Olesch – B. Stasiewski – F. Zagi-ba, Köln – Graz 1964., str. 109 (Bugari 827. napali "Panonsku Hrvatsku" i podvrgnuli tamošnje Slavene); Grafenauer, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 10 (područje Donje Panonije od granice Dal-

Srijema, odnosno Sirmija, stavlja u vrijeme prije bugarskog udara 827. godine.²¹ Neki pak ističu kako nema dokaza da je Sirmij uopće pao pod bugarsku vlast.²² Može se pretpostaviti da su Bugari svrgavanjem slavenskih knezova odanih Francima uspjeli pod svoj nadzor staviti pojedine dijelove Gornje i Donje Panonije, ali to je bilo samo privremeno. Teško je vjerovati da su Bugari dospjeli uspostaviti trajniju nazočnost na ovom prostoru, napose u krajevima južno od Drave, koji nisu ni bili cilj napada. Nedavno iznesena hipoteza da bi ranosrednjovjekovna pojasna garnitura pronađena u Požeškom Brestovcu pripadala bugarskom odličniku koji bi navodno stajao na čelu bugarske pogranične postaje, iz čega se zatim zaključuje da je zapadni obod Požeške kotline bio i krajnja zapadna točka bugarskih osvajanja, odveć je dalekosežno umovanje kojemu protuslove i povijesne okolnosti odnosno težište, doseg i trajanje bugarske provale u Međurječje.²³

Drugi bugarski prodor i zatišje u odnosima

Već u ljeto 828. uslijedio je franački protunapad koji je predvodio bavarski kralj Ludovik Njemački, mlađi sin Ludovika Pobožnog.²⁴ Iako se to izričito ne navodi u vrelima, vrlo je vjerojatno da su Franci uspjeli potpuno istisnuti Bugare iz Panonije,

matinske Hrvatske južno od Save do Rabe); Neven Budak, *Prva stoljeća Hrvatske*, Zagreb 1994., str. 18; Neven Budak, Hrvati u ranom srednjem vijeku, u: *Povijest Hrvata I: Srednji vijek*, ur. Franjo Šanjek, Zagreb 2003., str. 67 (Bugari 828., odnosno 829., osvojili Donjopanonsku kneževinu); Ivo Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, Zagreb 1995., str. 194; Goldstein, Slika političkog i etničkog stanja, str. 228 (Bugari 827. zagospodarili Donjom Panonijom); György Györffy, Das Güterverzeichnis des griechischen Klosters zu Szávaszentdemeter (Sremska Mitrovica) aus dem 12. Jahrhundert, *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*, vol. 5, Budimpešta 1959., str. 16, općenito kaže da su Bugari podvlastili panonske Slavene.

²¹ Mihailo Dinić, Srednjovekovni Srem, *Glasnik Istorijskog društva Novi Sad*, knj. 4, sv. 1, Novi Sad 1931., str. 2 (Bugari su se oko 825. proširili na oblast između Save i Dunava, koja je pod njima ostala do 927. godine); Arnulf Kollautz, Awaren, Franken und Slawen in Karantanien und Niederpannonien und die fränkische und byzantinische Mission, *Carinthia*, vol. I/156, Klagenfurt 1966., str. 266 (Bugari su 827. postavili u savsko-dravskom međurječju svoje namjesnike, što su već bili učinili u Sinigdunu i Sirmiju); Ferjančić, Sirmijum u doba Vizantije, str. 48 (Bugari su oko 825. pripojili Sirmij i još neke dijelove Donje Panonije, a oblast između Save i Dunava pripala im je konačno 829./830. dogovorom s Francima); Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, str. 194; Goldstein, Slika političkog i etničkog stanja, str. 228 (Bugari su doprli do Srijema prije 827. godine).

²² Bowlus, *Franks, Moravians, and Magyars*, str. 97. Slično je i Györffy, Das Güterverzeichnis, str. 16, tvrdio da je nije poznata sudbina Sirmija u bugarsko-franačkom sukobu.

²³ Tu je pretpostavku iznio Mladen Ančić, U osvit novog doba. Karolinško carstvo i njegov jugoistočni obod, u: *Hrvati i Karolinzi. Rasprave i vrela*, ur. Ante Milošević, Split 2000., str. 84, 91. Predmetni nalaz uobičajeno se klasificira kao avarsko-slavensko kulturno dobro s obilježjima karolinške provenijencije i datira na kraj 8. i početak 9. stoljeća (usp. Tomičić, Arheološka slika, str. 156; József Szentpéteri, *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa*, Varia archaeologica Hungarica, knj. 13/1-2, Budimpešta 2002., str. 70; Krešimir Filipec, Kasnoavarski ukrasni okov (falera) u obliku veprove glave iz Siska, *Godišnjak Gradskog muzeja Sisak*, sv. 3-4, Sisak 2002.-2003., str. 132).

²⁴ *Fuldski godišnjaci*, a. 828.

dakle izbaciti njihove namjesnike iz oblasti s obje obale Drave.²⁵ Ovo zacijelo i nije bio osobito težak pothvat jer su neposredni bugarski interesi ležali istočno od srednjeg Dunava. Ipak, budući da bugarski zahtjevi nisu bili ispunjeni, ratno stanje se nastavilo, pa su Bugari 829. godine ponovno lađama po Dravi provalili na franačko područje i popalili nekoliko sela u blizini rijeke.²⁶

Očito je da je ovaj bugarski udar bio bitno manjeg opsega i da se može ocijeniti kao kazneni pohod, a ne kao široko zasnovana akcija. Čini se da je i jednoj i drugoj strani postalo jasno da se odluka o ovom sukobu neće donijeti na bojnopolju. Iako vrela šute, po svemu sudeći su 830. godine započeli pregovori koji su okončani možda sljedeće godine.²⁷ Mir je nesumnjivo bio postignut kompromisom i Franci su sada zacijelo pristali Bugarima potvrditi ono što su im prije bili uskraćivali: vrhovništvo nad Timočanima i Obodritima, čime se bugarska granica primaknula Franačkoj do srednjeg Dunava.²⁸ Istovremeno, Bugari su se jamačno odrekli svih mogućih stečevina u Međurječju, dakle i u današnjem Srijemu. Unatoč tome što se u povjesničtvu često smatra da su Bugari zadržali Srijem sa Sirmijem,²⁹ dokaza za to

²⁵ Dvornik, *Byzantium, Rome, the Franks*, str. 109, smatra da je Ludovik Njemački uzaludno pokušao promijeniti situaciju, dok Grafenauer, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 11, spekulira da je Bugarima bilo oteto područje sjeverno od Drave, a Sós, *Die slawische Bevölkerung Westungarns*, str. 18 ističe da su Franci potisnuli Bugare (usp. i Tomičić, *Arheološka slika*, str. 161). Deér, *Karl der Große*, str. 780, smatra da slavenski knezovi koje su Bugari bili svrgnuli nisu vraćeni na vlast. Curta, *Southeastern Europe*, str. 159, jednostavno iznosi da se ništa ne zna o ishodu pohoda. Schwarcz, *Pannonien im 9. Jahrhundert*, str. 103; Schwarcz, *Die Südostgrenze des Karolingerreiches*, str. 15, pak drži da ishod rata za Franke nije bio ni pohvalan niti politički povoljan.

²⁶ *Fuldski godišnjaci*, a. 829. Wolfram, *Salzburg, Bayern, Österreich*, str. 313, zaključuje da bi bugarski napad bio neizvediv da je istočna Slavonija bila čvrsto u franačkim rukama. No, Bugari su do Drave mogli doći kroz dunavsko-tisko međurječje, kao što su vjerojatno učinili i prvi put. Napokon, izvor ni sada ne spominje Dunav.

²⁷ Šišić, *Povijest Hrvata*, str. 334 i N. Klaić, *Povijest Hrvata*, str. 230 sklapanje mira datiraju 832. godinom. No, vrela izvješćuju da je tada caru Ludoviku Pobožnom stiglo bugarsko poslanstvo s darovima, pa valja zaključiti da je to bila posljedica obnovljenih prijateljskih odnosa između Bugara i Franaka, odnosno, mirovni je sporazum utanačen prije 832. godine. Budući da se nakon 829. više ne spominju vojni pohodi, do 831. ostaje dovoljno vremena za izmjenu poslanstava kojima su zacijelo vođeni pregovori o miru. Usp. i Beševliev, *Die protobulgarische Periode*, str. 286-287. Schwarcz, *Pannonien im 9. Jahrhundert*, str. 103-104; Schwarcz, *Die Südostgrenze des Karolingerreiches*, str. 15, smatra da je mir sklopljen 830. godine.

²⁸ Usp. i Székely, *La conquête turcoubulgare*, str. 19, koji kaže da su oblasti sjeverno od donjeg toka Dunava činile bugarsko područje.

²⁹ Usp. Zlatarski, *Istorija*, str. 316; Konstantin Jireček, *Hrišćanski elemenat u topografskoj nomenklaturi balkanskih zemalja*, u: *Zbornik Konstantina Jirečeka I*, ur. Mihailo Dinić, *Posebna izdanja Srpske akademije nauka knj. 326, Odeljenje društvenih nauka n. s. knj. 33*, Beograd 1959., str. 525; Gjuzelev, *Bulgarisch-fränkische Beziehungen*, str. 34; Sós, *Die slawische Bevölkerung Westungarns*, str. 18-19 i bilj. 75; Schwarcz, *Pannonien im 9. Jahrhundert*, str. 104; Schwarcz, *Die Südostgrenze des Karolingerreiches*, str. 15. Najnovije to ponavlja i Stanko Andrić, *Bazilijanski i benediktinski samostan sv. Dimitrija u Srijemskoj Mitrovici, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, sv. 41, Zagreb 2009., str. 117. Grafenauer, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 11, je čak smatrao da su Bugari zadržali Donju Panoniju do Sutle i donje Krke.

u vrelima nema. Stoga je i suprotna hipoteza u najmanju ruku jednako valjana kao i ostale. Njoj se u prilog može navesti i jedan posredan argument. Teško je, naime, vjerovati da bi tek tri desetljeća franačke vlasti bila dostatna da rimska *Alma mons* bude preimenovana u “Franačku goru”,³⁰ a cijeli Srijem postane poznat kao “franačka zemlja”, što je zabilježeno u bizantskoj povijesno-spisateljskoj tradiciji.³¹ Franci, po kojima je Srijem iz bizantskog gledišta primio novo ime, po svoj su prilici germanski doseljenici prispjeli tijekom 9. stoljeća, poglavito Bavarci, čemu potkrijevu pruža spis *O obraćenju Bavaraca i Karantanaca*.³² Ova pretpostavka nije obesnažena ni činjenicom da su se i u drugoj polovini 11. stoljeća na ovaj prostor doseljavali pri-došlice sa zapada.³³ Ako Bizantinci i jesu etnonimom “Franci” zbirno uobičajeno od 11. stoljeća označavali zapadne kršćane bez obzira na to odakle su dolazili, to ne isključuje mogućnost da je spomen “franačke zemlje” odraz spoznaje o duljoj nazočnosti doseljenog germanskog stanovništva na prostoru Srijema.

Treba stoga računati na više desetljeća neprekinutog franačkog utjecaja, zapravo sve do dolaska Mađara. Uostalom, bugarski interesi nisu sezali u Međurječje, kao što pokazuju i budući njihovi prodori prema zapadu. O uređenim odnosima između Frana i Bugara svjedoči bugarsko poslanstvo koje je 832. godine stiglo caru Ludoviku s darovima.³⁴ Poslanici su po svemu sudeći donijeli vijest o smjeni na bugarskom

³⁰ Fruška gora bi značilo Franačka gora, *mons Francorum* (usp. Franjo Rački, Hrvatska prije XII vieka glede na zemljišni obseg i narod: Zemljišni obseg, *Rad JAZU*, sv. 56, Zagreb 1881., str. 107; Šišić, *Povijest Hrvata*, str. 304, bilj. 13; Györffy, *Das Güterverzeichnis*, str. 12, bilj. 13; Jireček, *Hrišćanski elemenat*, str. 525; Tomičić, *Arheološka slika*, str. 297, također i Wolfram, *Die Geburt Mitteleuropas*, str. 140; Wolfram, *Salzburg, Bayern, Österreich*, str. 310).

³¹ Naziv bilježi Niketa Honijat: Nicetas Choniates, *Historia, Corpus fontium historiae Byzantinae*, Washington-Berlin-Beč-Tesalonika-Bruxelles-Rim, 11.1, Series Berolinensis, Berlin 1975., str. 18, 1-4, 92, 22-25, 127, 5-7, koji jasno kaže da je riječ o području između Save i Dunava. Usp. Rački, Hrvatska prije XII vieka, str. 107; Šišić, *Povijest Hrvata*, str. 304, bilj. 13; Györffy, *Das Güterverzeichnis*, str. 12, bilj. 13; Jireček, *Hrišćanski elemenat*, str. 525; Jovanka Kalić, Niketa Honijat, u: *Vizantiski izvori za istoriju naroda Jugoslavije IV*, obradili J. Kalić – B. Ferjančić – N. Radošević-Maksimović, ur. G. Ostrogorski-F. Barišić, Posebna izdanja Vizantološkog instituta SAN-u, knj. 12, Beograd 1971., (fototipsko izdanje 2007.), str. 118-119, bilj. 14; Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, str. 159.

³² U *De conversione Bagoariorum et Carantanorum*, u: F. Lošek, *Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und der Brief des Erzbischofs Theotmar von Salzburg*, Monumenta Germaniae Historica, Studien und Texte 13, Hannover 1997., (dalje: CBC), c. 10, 11, navodi se da je donjopanonjski knez Pribina odasvud uokolo okupio narode i da su Panoniju nakon protjerivanja Avara počeli naseljavati Slaveni, odnosno Bavarci.

³³ O tomu svjedoči Albert iz Aachena: Albertus Aquensis, *Historia expeditionis Hierosolymitanae*, u: *Alberti Aquensis Historia Hierosolymitana*, Recueil des historiens des Croisades: Historiens Occidentaux IV, Pariz 1879., 265-713. Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana / History of the Journey to Jerusalem*, izd. i prev. S. B. Edgington, Oxford 2007., 1.8, spominjući u Srijemu “franačke došljake” (*advenae Franci*). Vidi i Stanko Andrić, Samostan Svetog Križa u Frankavili (Mandelosu), *Istorijski časopis*, vol. 52, Beograd 2005., str. 34-35.

³⁴ Saski ljetopisac: *Annalista Saxo*, MGH SS 6, Hannover 1844., a. 832. Usp. Runciman, *A History of the First Bulgarian Empire*, str. 83; Zlatarski, *Istorija*, str. 316; Gjuzeev, *Bulgarisch-fränkische Beziehungen*, str. 34.

prijestolju jer je 831. godine Omurtaga naslijedio sin Malamir (831.-836.), a pritom su zacijelo prenijeli i jamstva da će se netom sklopljeni mir poštovati i pod novom vlasti.

Nakon ovih događaja, zavladao je zatišje u odnosima između Franaka i Bugara tijekom više od jednog desetljeća. Bugari se doduše u vrelima spominju u vezi s knezom Pribinom koji je, otjeran iz vlastite oblasti, utočište najprije pronašao kod franačkog prefekta Istoka, Ratboda, potom se utekao Bugarima,³⁵ onda se sklonio kod donjopanonskog kneza Ratimira, a naposljetku se predao gornjosavskom grofu Salahonu koji je možda odigrao ključnu ulogu u Pribininoj pomirbi s Ratbodom.³⁶ U historiografiji se podatak da je bavarska vojska 838. godine napala Ratimirovo područje i krvavo porazila njegove čete različito tumačila.³⁷ Tako se predmnijevao i Ratimirov probugarski stav koji je možda izazvao bavarski napad,³⁸ ali je to pretpostavka o kojoj se više ili manje uvjerljivo može domišljati. Vrlo je rašireno gledište da je Ratimir bio vazal Bugara, uz čiju se pomoć otrgnuo franačkoj vlasti 827. godine, odnosno bio uzdignut za kneza 829. godine.³⁹ Franci bi tako 838. godine otjerali bugarskog pouzdanika i vratili veći dio Donjopanonske kneževine pod svoje okrilje.⁴⁰ Sporan je i opseg Ratimirove državine, jer se obično smatra da je ona obuhvaćala zapadni i središnji dio savsko-dravsko-dunavskog međurječja budući da bi istočni dio (poglavito Srijem) stajao pod bugarskim vrhovništvom.⁴¹

Međutim, ta domišljanja nemaju uporišta o vrelima koja ionako jedva da išta kažu o Ratimiru. Pretpostavka da bi se Franci pomirili s bugarskim utjecajem koji bi se poput klina zasjekao duboko u njihovo interesno područje ne čini se uvjerljivom. Stoga valja zaključiti da je Ratimir, kao franački čovjek, uzdignut na položaj donjopanonskog kneza kako bi se ovaj prostor ponovno čvršće organizirao poslije bugar-

³⁵ Peter Štih, Priwina: slawischer Fürst oder fränkischer Graf?, u: *Ethnogenese und Überlieferung. Angewandte Methoden der Frühmittelalterforschung*, ur. K. Brunner – B. Merta, Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, sv. 31, Beč – München 1994., str. 209, smatra da je Pribina “vrlo vjerojatno” pobjegao Bugarima u Srijem, dok Wolfram, *Die Geburt Mitteleuropas*, str. 276, smatra da se radilo o području istočno od Fruške gore.

³⁶ Usp. Wolfram, *Salzburg, Bayern, Österreich*, str. 312-314.

³⁷ CBC, c. 10, uz *Garski dodatak: Auctarium Garstense*, MGH SS 9, Hannover 1851. i *Rupertove godišnjake: Annales sancti Rudberti Salisburgensis*, MGH SS 9, Hannover 1851., a. 838.

³⁸ Grafenauer, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 73; Štih, Priwina, str. 209-210, bilj. 3. Usp. i Wolfram, *Salzburg, Bayern, Österreich*, str. 314.

³⁹ Hauptmann, *Politische Umwälzungen*, str. 281; Šišić, *Povijest Hrvata*, str. 324; Grafenauer, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 11; Gjuzele, *Bulgarisch-fränkische Beziehungen*, str. 34-35; N. Klaić, *Povijest Hrvata*, str. 212; Budak, *Prva stoljeća Hrvatske*, str. 18; Budak, *Hrvati u ranom srednjem vijeku*, str. 67; Goldstein, *Slika političkog i etničkog stanja*, str. 228; Kolarić, *Povijest kršćanstva*, str. 24. Prema Margetić, *Pitanja iz najstarije povijesti*, str. 54, 57, Ratimir se bugarske vlasti oslobodio prije 838. godine, a Bugari su iz Slavonije bili protjerani intervencijom iz Hrvatske.

⁴⁰ Pirchegger, *Karantanien und Unterpannonien*, str. 279; N. Klaić, *Povijest Hrvata*, str. 212; Budak, *Prva stoljeća Hrvatske*, str. 18; Budak, *Hrvati u ranom srednjem vijeku*, str. 67.

⁴¹ Usp. Sós, *Die slawische Bevölkerung Westungarns*, str. 19, bilj. 75, 20-21. Šišić, *Povijest Hrvata*, str. 324, 334 vjeruje da su Bugari zadržali Srijem i istočnu Slavoniju.

skog napada 827. godine. Ratimirovo imenovanje za kneza zacijelo treba povezati sa sklapanjem mira između Franaka i Bugara (možda 831.), a njemu je kao franačkom vazalu bila na upravu predana cijela Donjopanonska kneževina, uključujući i Srijem koji po svoj prilici nije pripadao Bugarima. Po mnogočemu je bio ovo povratak na stari sustav iz Ljudevitova doba, ali su utoliko franački vlastodršci morali biti oprezniji. I čim je Ratimir pružio i najmanjeg povoda za sumnju u svoju odanost i prave namjere, Franci su reagirali vojnim udarom.

Novi zapletaji

Različito je u historiografiji razmatran podatak o bugarskom poslanstvu koje je u jesen 845. godine stiglo pred Ludovika Njemačkog u Paderborn.⁴² Prema nekim je istraživačima tada bio obnovljen prethodni mirovni sporazum između dvije države,⁴³ dok drugi dodaju da je tom prigodom Bugarima potvrđena vlast u Srijemu, odnosno i u istočnoj Slavoniji, a Francima priznate stečevine u ostatku Međurječja nakon što je Ratimir svladan.⁴⁴ Napokon, izneseno je i mišljenje da su Bugari poslanstvo uputili jer su sklapanjem trajnog mira i saveza željeli dobiti slobodna leđa u srazu s Bizantom⁴⁵ ili da su pregovori bili povezani s nakanjenim istočnofranačkim pohodom protiv Moravljana koji bi bili bugarski susjedi.⁴⁶

Dok je vrlo vjerojatno kako je bugarsko poslanstvo imalo zadatak osnažiti ugovor o miru sklopljen gotovo desetljeće i pol ranije, što bi se dalo povezati i s činjenicom da je sporazumom u Verdunu 843. godine Ludovik Njemački postao samostalan vladar Istočne Franačke pa je njegov institucionalan položaj bio bitno drugačiji negoli u tridesetim godinama 9. stoljeća, bespredmetna su bilo kakva domišljanja o teritorijalnim promjenama, zbog toga što nemaju uporišta u izvorima. Uostalom, povezivanje ovog bugarskog poslanstva s Ratimirovim zbacivanjem nije prihvatljivo budući da ta dva događaja razdvaja znatan vremenski razmak. Da je Ratimir bio bugarski saveznik, odnosno zavisnik, valjalo bi očekivati njihovu akciju u trenutku franačkog napada, ali ona je izostala. Ovo prije upućuje na to da su se Bugari držali

⁴² *Fuldski godišnjaci*, a. 845.

⁴³ Šišić, *Povijest Hrvata*, str. 334; Gjuzelev, *Bulgarisch-fränkische Beziehungen*, str. 37.

⁴⁴ Hauptmann, *Politische Umwälzungen*, str. 281; Ljudmil Hauptmann, *Mejna grofija Spodnjepanonska, Razprave Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Znanstveno društvo za humanistične vede*, vol. 1, Ljubljana 1923., str. 350; Dvornik, *Byzantium, Rome, the Franks*, str. 109; Fine, *The Early Medieval Balkans*, str. 256. Grafenauer, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 76 pak kaže da su Bugari razriješili spor s Francima tako što su im prepustili područje u Slavoniji istočno od Vuke i Srijem. Budak, *Hrvati u ranom srednjem vijeku*, str. 67, smatra da su 845. Franci ponovno uspjeli osvojiti istočnu Slavoniju i Srijem (usp. i Nada Klaić, *Crtice o Vukovaru u srednjem vijeku*, Vukovar 1983., str. 17), ali o osvajanju ne može biti govora, budući da bi to podrazumijevalo franački ratni pohod, o čemu vrela ništa ne znaju. Teško da bi Bugari prekrizanih ruku dočekali gubitak dijela svog područja, što odmah isključuje mogućnost da bi spomenuto bugarsko poslanstvo imalo mirovni karakter. U svakom slučaju, rata između Franaka i Bugara nije bilo 845., nego je izbio tek kasnije, 853. godine.

⁴⁵ Runciman, *A History of the First Bulgarian Empire*, str. 87. Usp. i Grafenauer, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 76; Gjuzelev, *Bulgarisch-fränkische Beziehungen*, str. 37.

⁴⁶ Bowlus, *Franks, Moravians, and Magyars*, str. 109-110.

slova mirovnog ugovora s početka tridesetih godina, prepuštajući Francima da se nesmetano obračunaju s nepokornim podložnikom. Ako je Ratimir i bio izazvao svoje franačke gospodare nastojanjem da se zbliži s Bugarima, što je samo pretpostavka, njegov je pokušaj doživio potpun neuspjeh jer Bugari očito nisu bili voljni povrijediti franačke granice kako bi mu stigli u pomoć. Otuda je sasvim izlišno pripisivati ovom poslanstvu važnost kakvu bi podrazumijevali pregovori o promjeni granica, budući da bi to nesumnjivo bilo zabilježeno u vrelima. Pored toga, lako je moguće da su tada između dvije sile usuglašena gledišta u vezi s planiranim djelovanjima protiv Moravljana, odnosno Bizanta, jer im je objema bilo važno unaprijed osigurati načelnu potporu druge strane.

Prilike su se promijenile kad se na vlast u Bugarskoj uspeo Boris (852.-889.). Istina, novi je kan 852. godine uputio Ludoviku Njemačkom u Mainz poslanstvo koje je istočnofranačkog kralja izvijestilo o kanovu nastupu na prijestolje,⁴⁷ ali je već nagodinu napao franačko područje, zajedno sa slavenskim saveznicima.⁴⁸ Poticaj za napad došao je od samih Franaka, odnosno od zapadnofranačkog kralja Karla II. Čelavog (840.-877.) koji je tada bio u sukobu s polubratom Ludovikom Njemačkim.⁴⁹ Bugarska je navala odmah suzbijena tako da nije mogla imati trajnih posljedica, dakle granice se nisu mijenjale.

U hrvatskoj povijesnoj znanosti najveću je pozornost izazvao podatak da su Bugari za taj vojni udar “sebi pridružili Slavene” (*sociatis sibi Sclavis*), jer ih se u pravilu poistovjećuje s južnopanonskim Hrvatima,⁵⁰ odnosno s južnopanonskim Slavenima.⁵¹ To bi značilo da je dodravski donjopanonski knez iz nepoznatog razloga iznenada pristao s Bugarima zavojštiti protiv svojeg franačkog vrhovnika, a da zapravo time ništa ne bi dobio. Povrh svega, pred očima mu je morala lebdjeti ne tako davna Ratimirova sudbina. Stoga je pretpostavka o sudioništvu južnopanonskih Slavena krajnje nevjerojatna. U slavenskim saveznicima Bugara radije treba vidjeti Obodrite i Timočane koji su već dulje vrijeme priznavali bugarsku vlast. Može se

⁴⁷ *Fuldski godišnjaci*, a. 852. Opet se spominju i slavenski poslanici pa je moguće da su na isti kraljevski sabor prispjeli i predstavnici obojice donjopanonskih knezova, prekodravskog i dodravskog.

⁴⁸ *Bertinski godišnjaci: Annales Bertiniani*, izd. G. H. Pertz, MGH SS 1, Hannover 1826., str. 419-515; MGH SSRG 5, Hannover 1883., a. 853. N. Klaić, *Povijest Hrvata*, str. 230, pogrešno datira napad 852. godinom.

⁴⁹ Izvor navodi da su Bugari bili “darovima pozvani od naših” (*a nostris muneribus invitati*, *Bertinski godišnjaci*, a. 853). Usp. Šišić, *Povijest Hrvata*, str. 335; Runciman, *A History of the First Bulgarian Empire*, str. 91; Dvornik, *Byzantium, Rome, the Franks*, str. 110; N. Klaić, *Povijest Hrvata*, str. 230; Budak, *Prva stoljeća Hrvatske*, str. 21; Budak, *Hrvati u ranom srednjem vijeku*, str. 77. Grafenauer, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 82, smatra da su Bugari zahtijevali vraćanje Srijema koji su Francima navodno bili odstupili 845. godine.

⁵⁰ Tadija Smičiklas, *Povijest hrvatska I: Od najstarijih vremena do godine 1526*, Poučna knjižnica “Matice hrvatske”, knj. 4, Zagreb 1882., str. 183; Šišić, *Povijest Hrvata*, str. 335; Miroslav Brandt, *Srednjovjekovno doba povijesnog razvitka*, Zagreb 1980., str. 334.

⁵¹ Rački, *Documenta*, str. 358; N. Klaić, *Povijest Hrvata*, str. 230. Grafenauer, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 82 je u tim Slavenima vidio Moravljane. Najnovije je Komatina, *The Slavs of the mid-Danube basin*, str. 77, pretpostavio da bi to bili balkanski Moravljani.

pretpostaviti da su Bugari prodirali istim smjerom kao i 827. i 829. godine, odnosno iz dunavsko-tiskog međurječja duž Drave, pa su napadom zacijelo bile zahvaćene obje Donjopanonske kneževine, ali je težište udara kao i prethodna dva puta bilo na Prekodravlju.⁵²

Pojedini istraživači s ovim bugarskim upadom povezuju i podatak iz Konstantina Porfirogeneta o neupješnom ratu koji je protiv Hrvata poveo kan Boris.⁵³ Prema njima, riječ je o istom događaju, dakle Konstantinova vijest odnosila bi se na bugarsku navalu na franačko područje 853. godine.⁵⁴ Drugi zastupaju mišljenje da su u pitanju dvije odijeljene prigode, to jest da su Bugari poslije još jednom navalili, no ovog puta na dalmatinske Hrvate pod knezom Trpimirom.⁵⁵ Iz ove tvrdnje potom je izveden zaključak da je hrvatska Dalmatinska kneževina morala izravno graničiti s Bugarima, i to na Savi u današnjoj sjeveroistočnoj Bosni.⁵⁶

Iako se ne može izvan svake sumnje utvrditi da je kan Boris dvaput vojno intervenirao na zapadu, najprije u Panoniji, a potom protiv Dalmatinske kneževine,

⁵² Usp. Margetić, Pitanja iz najstarije povijesti, str. 58. On smatra da je napad na “samostalnu hrvatsku državu u Slavoniji” krenuo iz Srijema, a udar protiv Pribine s bugarskog područja sjeverno od Srijema i istočno od Dunava, dakle iz Banata (usp. i Wolfram, *Salzburg, Bayern, Österreich*, str. 314). Dvornik, *Byzantium, Rome, the Franks*, str. 110, smatra da je napad bio upravljen protiv “Panonske Hrvatske”. Također i Runciman, *A History of the First Bulgarian Empire*, str. 91, prema kojem su Bugari namjeravali pripojiti “Panonsku Hrvatsku”, tada vazalnu franačku državu. Isto i Vjekoslav Klaić, *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća I: Vladanje knezova i kraljeva hrvatske krvi (641-1102); Vladanje kraljeva Arpadovića (1102-1301)*, Zagreb 1899., str. 53. Budak, Hrvati u ranom srednjem vijeku, upada u proturječje kad kaže da je Boris poslije 852. godine krenuo u osvajanje Hrvatske “vjerojatno iz Slavonije, koja je tada bila pod njegovom vlašću” (isto, str. 77), a da je prije toga ustvrdio kako su Franci 845. godine “ponovno osvojili” istočnu Slavoniju i Srijem (isto, str. 67).

⁵³ *De administrando imperio*: Constantine Porphyrogenitus, *De administrando imperio*, prev. R. J. H. Jenkins, Corpus fontium historiae Byzantinae, Washington – Berlin – Beč – Tesalonika – Bruxelles – Rim 1, Series Vasingtoniensis (= Dumbarton Oaks Texts 1), 2. izdanje, Washington 1967., (dalje: DAI), c. 31, 60-64.

⁵⁴ Ljudmil Hauptmann, Koje su sile hrvatske povijesti odlučivale u vrijeme narodne dinastije, u: *Zbornik kralja Tomislava u spomen tisućugodišnjice Hrvatskoga Kraljevstva*, Posebna djela JAZU, knj. 17, Zagreb 1925., str. 177-181; Runciman, *A History of the First Bulgarian Empire*, str. 91-92, bilj. 2; Margetić, Pitanja iz najstarije povijesti, str. 58. Prema Hauptmannu, Bugari su pokušali ponovno zauzeti Srijem koji su Francima bili odstupili 845. godine (Hauptmann, *Mejna grafija Spodnjepanonska*, 350), ali su im se u tome suprostavili franački podložnici, panonski Hrvati.

⁵⁵ Rački, *Documenta*, str. 360; Šišić, *Povijest Hrvata*, str. 335; Božidar Ferjančić, Konstantin Porfirogenet, u: *Vizantiski izvori za istoriju naroda Jugoslavije II.*, prijevod i komentar B. Ferjančić, Posebna izdanja SAN-u, knj. 323; Vizantološki institut, knj. 7, Beograd 1959., (fototipsko izdanje 2007.), str. 44, bilj. 127; Dvornik, *Byzantium, Rome, the Franks*, str. 111; N. Klaić, *Povijest Hrvata*, str. 230; Budak, *Prva stoljeća Hrvatske*, str. 21-22; Budak, Hrvati u ranom srednjem vijeku, str. 77; Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, str. 252.

⁵⁶ Šišić, *Povijest Hrvata*, str. 335. Usp. i Radoslav Katičić, *Dalmatia* u zemljopisu Alfreda Velikoga, *Starohrvatska prosvjeta*, 3. serija, sv. 30, Zagreb/Split 2003., str. 91. N. Klaić, *Povijest Hrvata*, str. 230, opreznije se izjašnjava i govori o političkom razgraničenju. Budak, *Prva stoljeća Hrvatske*, str. 22; Budak, Hrvati u ranom srednjem vijeku, str. 77, spominje pak hrvatsku granicu prema sjeveru, odnosno istoku.

neke bi indicije mogle upućivati na to da se barem radilo o dvostrukom udaru. Konstantin Porfirogenet kaže da je Boris, ne postigavši ništa na pohodu, sklopio mir s Hrvatima i izmijenio darove s njima, a onda dodaje da “ovi Hrvati” nikad nisu Bugarima davali danak, nego su oni često međusobno izmijenjivalu darove “radi iskazivanja prijateljstva”.⁵⁷ Budući da spominje “ove Hrvate”, očito je da je na umu imao još neke, pri čemu bi ti drugi vjerojatno bili Hrvati u “Panoniji i Iliriku”, koje navodi na drugom mjestu.⁵⁸ Iz samog odlomka jasno je da car pripovijeda o knezu hrvatske Dalmatinske kneževine, za kojeg ističe da nikada nije bio podređen vladaru Bugarske.⁵⁹ Otuda se može zaključiti da su napadnuti bili dalmatinski Hrvati, a ne južnopanonski Slaveni.

Ostaje još pokušati odgovoriti na pitanje jesu li napadi protiv Panonije i Dalmacije mogli biti kronološki bliski ili su ih razdvajale godine. Borisov prodor u Trpimirovu Hrvatsku obično se datira u vrijeme poslije 853. godine.⁶⁰ No, nema razloga ne pretpostaviti da su oba napada slijedila neposredno jedan za drugim, još 853. godine. Trpimir je nečim morao izazvati Bugare da su svoju napadačku oštricu usmjerili protiv njega, a jedina je prigoda bila upravo bugarska navala na franačko područje. Možda je Trpimir na zahtjev Franaka kao njihov vazal, ali zacijelo i kao saveznik dodravskog donjopanonskog kneza (treba se samo prisjetiti Konstantinove tvrdnje o osobitom prijateljstvu između hrvatskog kneza u Panoniji i hrvatskog kneza u Dalmaciji)⁶¹ uputio vojnu pomoć protiv bugarskih četa jer je bio bliži bojištu, prije nego što su pristigle franačke snage.⁶²

Opasnost od bugarske navale je jamačno bila velika, s obzirom na to da ljetopisac kaže kako su Bugari bili nadvladani “vojevanjem Gospodinovim”.⁶³ Ovaj komentar možda prikriva činjenicu da franačke čete i nisu bile osobito snažne ili ishod nije bio naročito siguran kad je presudna bila Božja pomoć. Kan Boris bi zbog novonastale pogibelji na boku skrenuo na jug i provalio u Hrvatsku, ali u toj kaznevoj ekspediciji nije polučio uspjeh, nego je s leđa pritisnut nadolazećim franačkim odredima na brzinu s Hrvatima uglavio mir i povukao se u svoju oblast. Odnosi

⁵⁷ DAI, c. 31, 64-67.

⁵⁸ DAI, c. 30, 75-78, uz *Život Bazilijev: Constantinus Porphyrogenitus, De vita Basilii*, u: *Theophanes continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachos, Corpus scriptorum historiae Byzantinae* 33, Bonn 1838., c. 52 (288, 17-23).

⁵⁹ DAI, c. 31, 58-60.

⁶⁰ Usp. Šišić, *Povijest Hrvata*, str. 335; Ferjančić, Konstantin Porfirogenet, str. 44, bilj. 127. Budak, *Hrvati u ranom srednjem vijeku*, str. 77, smatra da se to dogodilo poslije 852. godine, dok N. Klaić, *Povijest Hrvata*, str. 230 i Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, str. 252, ne iznose dataciju.

⁶¹ Usp. DAI, c. 30, 77-78.

⁶² Slično tvrdi i Margetić, *Pitanja iz najstarije povijesti*, str. 58, ali on navodi da je Ludovik Njemački pomogao Pribini, a da je Trpimir stigao u obranu “slavonskih Hrvata”. Ferjančić, Konstantin Porfirogenet, str. 44, bilj. 127, smatra da je Trpimir kao franački vazal ratovao protiv Bugara i izišao kao pobjednik.

⁶³ *Bertinski godišnjaci*, a. 853: *sed domino pugnante vincuntur*.

između Istočne Franačke i Bugarske normalizirali su se tek 863. godine kad su kralj Ludovik Njemački i kan Boris sklopili mir i dogovorili savez protiv Moravljana.⁶⁴

Bugarska se vlast u Srijemu u historiografiji spominje i u vezi sa srpskim knezom Mutimirom kojemu se 873. godine obratio papa Ivan VIII., tražeći od njega u poslanici da spriječi protukanonsko djelovanje pojedinih svećenika i da se u crkvenom pogledu pridruži Panonskoj dijecezi.⁶⁵ Neki su istraživači pomislili da bi bugarska vlast u istočnoj Slavoniji i Srijemu bila prepreka crkvenoj vezi između Rima i srpske države.⁶⁶ Drugi su pak isticali kako činjenica što Ivan VIII. piše srpskom knezu Mutimiru da se pridruži Panonskoj crkvi svjedoči o tome da Bugari nisu držali srijemsku oblast, ali da su Bugari zavladaali Srijemom između 873. i 879. godine.⁶⁷ Na to su pojedini stručnjaci nadovezali pretpostavku kako je tada počela bizantsko-bugarska borba za to područje.⁶⁸ No, u 9. stoljeću Bizant i Bugarska nisu ratovali oko Srijema, a ni hipotezu o obnovi bugarske vlasti u Srijemu izvori ne potkrepljuju.

Posljednji put se Bugari u vezi s Francima i južnom Panonijom spominju 892. godine. Istočnofranački kralj Arnulf Karantanski (887.-899.) uputio je u rujnu poslanike bugarskom kanu Vladimiru (889.-893.) radi obnove prijašnjeg mira i uvođenja zajedničkog solnog embarga protiv Moravske kneževine.⁶⁹ Arnulfovo je izaslanstvo, kako ne bi palo u zasjedu odreda moravskog kneza Svatopluka I. (870.-894.), moralo od područja donjopanonskog kneza Braslava putovati rijekama Odrom, Kupom i Savom, zacijelo sve do ušća u Dunav, kad je stiglo na bugarsko područje.⁷⁰ Vratili su se vjerojatno istim putem u svibnju 893. godine.⁷¹ Uskoro su Franci uvidjeli kako istinska opasnost nisu Svatoplukovi Moravljani nego Mađari, dok su Bugari pod novim vladarom Simeonom (893.-927.) svrnuli svoju pažnju sa srednjeg Podunavlja na Bizant.

⁶⁴ Usp. Wolfram, *Die Geburt Mitteleuropas*, str. 286, 300; Wolfram, *Salzburg, Bayern, Österreich*, str. 118-119, 314. Također i Bowlus, *Franks, Moravians, and Magyars*, str. 140.

⁶⁵ Za pismo od kojeg su sačuvana samo dva odlomka usp. Rački, *Documenta*, str. 367-368; Ferdo Šišić, *Priručnik izvora hrvatske historije, dio I, čest 1 (do god. 1107.)*, Zagreb 1914., str. 200; Šišić, *Povijest Hrvata*, str. 397-398, bilj. 46-47.

⁶⁶ Margetić, *Pitanja iz najstarije povijesti*, str. 62.

⁶⁷ Hauptmann, *Mejna grofija Spodnjepanonska*, str. 345, 349. Također i Ferjančić, *Sirmijum u doba Vizantije*, str. 50. I Wolfram, *Die Geburt Mitteleuropas*, str. 297 je mislio da se središte Metodijeve Sirmijske nadbiskupije nalazilo pod bugarskom vlašću.

⁶⁸ N. Klaić, *Crtice*, str. 17, 34.

⁶⁹ *Fuldski godišnjaci*, a. 892. "Prijašnji mir" (*pristina pax*) bez sumnje se odnosi na mirovni sporazum iz 863. godine. Bugari su inače 882. godine provalili u Moravsku (*Annalium Fuldensium Continuatio Ratisbonensis*, u: *Annales Fuldenses sive Annales regni Francorum orientalis*, MGH SSRG 7, Hannover 1891., a. 884; usp. Wolfram, *Die Geburt Mitteleuropas*, str. 291-292).

⁷⁰ Može se pretpostaviti da su franački poslanici dočekani u Beogradu, gdje je bila stacionirana bugarska posada (usp. Jovanka Kalić-Mijušković, *Slovensko naselje u ranom srednjem veku*, u: *Istorija Beograda I: Stari, srednji i novi vek*, ur. Vasa Čubrilović, Beograd 1974., str. 123).

⁷¹ Usp. Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev*, str. 231.

Zaključak

Odnosi Franaka i Bugara u srednjem Podunavlju doživjeli su tijekom 9. stoljeća punu preobrazbu od otvoreno neprijateljskih do savezničkih, što se nužno odrazilo i na prilike u južnoj Panoniji, iako ona nije bila u središtu bugarskog zanimanja. Ratni pohodi koje su poduzimali bugarski vladari (827., 829., 853.) nisu imali trajnijeg utjecaja na stanje u južnoj Panoniji. U prvom je doduše kratkotrajno uspostavljeno bugarsko vrhovništvo nad dijelovima južne Panonije u donjem Podravlju, ali je posljednji vojni udar doživio potpun neuspjeh. S druge strane, može se pretpostaviti da je savsko-dravsko-dunavsko međurječje igralo važnu ulogu u diplomatskim aktivnostima budući da su ovim prostorom jamačno prolazila uzajamna franačka i bugarska poslanstva.

Čini se da u historiografiji uvriježeno mišljenje kako su Bugari dulje vrijeme, iako s prekidima vladali istočnim dijelom južne Panonije (istočnom Slavonijom i Srijemom) pomna raščlamba vrela ne podupire. Ne samo da nema izričitih svjedočanstava koja bi govorila tomu u prilog, nego i indicijski dokazi prije upućuju na zaključak da je franački utjecaj bio stalan i gotovo neprekinut tijekom čitavog 9. stoljeća na prostoru čitavog savsko-dravsko-dunavskog međurječja. Napokon, bugarski interesi ležali su sjeveroistočnije, ali još više južno od glavnog bugarskog područja, na tlu Bizanta.

Хървое Грачанин

БЪЛГАРИТЕ, ФРАНКИТЕ И ЮЖНА ПАНОНИЯ ПРЕЗ IX ВЕК. РЕИНТЕРПРЕТАЦИЯ НА ИСТОРИЧЕСКИТЕ ИЗВОРИ

Крахът на Аварския хаганат под ударите на франките в края на VIII и началото на IX век съвпада с политическия възход на българската държава. Макар по природата на географското си положение и основите на предишния си исторически опит българите да са били ориентирани предимно към Византия, с изчезването на аварската държава и придвижването на новата франкска сила в среден Дунав те се оказват принудени да обърнат поглед на запад. Повод за този интерес на българската държава е развитието на събитията, тясно свързани с разширяването на франкското влияние и с въстанието на долнопанонския княз Людевит, което сериозно разклаща франкските позиции в южнопанонското пространство. Тогава, ангажиран с други проблеми, българският хан Омуртаг (814–831) все още не показва активност, макар че подчиняването на тимочаните от страна на франките може с пълно право да се възприеме като недвусмислено накърняване на българските интереси. Веднага щом възможностите му позволяват, Омуртаг се активизира и в самото начало на 824 г., съвсем неочаквано за франките, в двора на франкския крал Лудвиг I Благочестиви в Компиен пристигат пратеници на българския хан с искане да бъде сключен мирен договор, разпределящ ясно зоните на техните интереси в среден Дунав. Това е и ясно свидетелство за нарасналото самочувствие на българската държава, която сега се стреми да бъде равноправен партньор на франките в областите, обхващани някога от Аварския хаганат. Очевидно все още недостатъчно добре осведомени за същинската мощ на противника или просто неподготвени за признаване на каквото и да било равноправие, франките отказват да приемат конкретно споразумение, което се вижда от факта, че следват още две български пратеничества – едното през декември 824 г., което Лудвиг I приема едва през май следващата година; и другото в началото на 826 г., което франкският крал отправя без отговор, макар че вече е заплашен с война. Същевременно обаче е видимо и явното нежелание на франките да се ангажират срещу българите на страната на дунавските ободрити–бодричи, които също изпращат пратеничество при франките с молба да им бъде предоставена помощ срещу българския неприятел. Изглежда франките са предпочитали да играят ролята на арбитър в спора, без самите те да бъдат въвлечени в сблъсъците. В действителност обаче точно така става. Българите извършват първото си нападение през лятото на 827 година и от това произтичат няколко историографски въпроса: По кой път са тръгнали българските войски преди да стигнат Драва и да се придвижат с лодки във вътрешността на франкските владения? Коя е била посоката и докъде са се простирали българските владения? Какво конкретно означава вестта за отстраняването на славянските князе от българска страна в Панония? И какъв е бил обхватът на българските завоевания? Най-приемливо изглежда обяснението за придвижването на българите до Драва по междуречието Дунав–Тиса, където най-вероятно се е намирал пограничният им военен лагер. На нападение най-напред е подложена Горна Панония, както посочват франкските извори, тъй като това пространство е принадлежало на франкското васално аварско княжество, което като цяло е било една от целите на нападението, но също така и подравската граница с Долна Панония. Отстраняването на славянските князе, по всяка вероятност старейшини на отделни славянски групи в Панония, говори за опит от българска страна да бъдат сменени франкските

доверени лица с български. Тъй като атаката на българите не е била насочена срещу Южна Панония, техни завоевания в днешна Славония и Срем не изглеждат вероятни. Въпреки че с отстраняването на профранкските славянски князе те успяват да завладеят отделни части на Горна и Долна Панония по поречието на Драва, резултатът е временен. Цялата военна операция е най-добре да се изтълкува като демонстрация на сила, а завладените територии вероятно е трябвало да послужат като залог за по-нататъшните преговори. Франкската контраатака през лятото на 828 година, както по всичко личи, ликвидира резултата от българския военен успех, тъй като, макар и с много по-малък обхват, българите предприемат ново нападение през 829 г. Изглежда след това настъпва примирие и през 830 г. са започнати мирни преговори, приключили вероятно през 831 година. Мирът несъмнено е бил постигнат с компромис и франките сега се съгласяват да потвърдят на българите онова, което по-рано са отказвали, а разпределението на сферите на влияние вероятно е прокарано по река Дунав. След тези събития в продължение на повече от едно десетилетие в отношенията между франки и българи има затишие. Обстоятелствата се променят, когато на власт в България се възкачва Борис (852–889), който през 853 г. заедно със славянските съюзници (като цяло това са ободрити и тимочани), напада франкските територии. Българското нападение веднага е преодоляно, така че не е могло да има трайни последици и следователно границите не са били променяни. Ако такова тълкуване на изворите е точно, Борис именно тогава напада хърватското Далматинско княжество, тъй като княз Търпимир, като франкски васал и евентуален съюзник на долнопанонския княз, се намесва срещу българските нападения преди още източнофранкските сили да са в състояние да го сторят. Вероятно заради загубите във фланга княз Борис поема на юг срещу Хърватия, но при тази наказателна експедиция не среща успех, а притиснат в гръб от франкската войска, той набързо сключва мир с хърватите и се прибира в земите си. Отношенията между Източнофранкската империя и България се нормализират едва през 863 г., когато крал Лудвиг Немски и княз Борис сключват мир и се договарят за съюзничество срещу моравяните. За последен път съюз между българите и франките в южна Панония е споменат през 892 г., когато източнофранкският крал Арнулф (887–889) изпраща пратеници при българския княз Владимир (889–893) с цел подновяване на мирен договор и въвеждането на общо ембарго за солта срещу моравяните. За да не попадне в засада от моравските войски, от земите на долнопанонския княз Браслав пратеничеството на Арнулф е принудено да се придвижва по реките Одер, Купа и Сава чак до устието на река Дунав, когато навлиза в български земи. Скоро франките разбират, че истинската опасност са не моравяните, а унгарците, докато българите при управлението на новия владетел Симеон (893–927) пренасочват интереса си от среден Дунав към Византия.

Отношенията на франките и българите през IX век преживяват пълно преображение – от открито неприятелски до съюзнически, което разбираемо се отразява и на обстоятелствата в южна Панония, макар тя да не се намира в средището на българския интереси. Военните походи, организирани от българските владетели (827, 829, 853 г.), не оказват трайно влияние върху положението в южна Панония. Действително с първия поход настъпва краткотрайно българско върховенство над части от южна Панония в долното течение на Драва, но последният военен удар завършва с пълен неуспех. Може да се предположи, че междуречието на Сава, Драва и Дунав изиграва важна роля в дипломатическите дейности, като се има предвид, че именно през тези територии преминават взаимните пратеничества на франки и българи. Наложилото се в историографията мнение за това, че макар и с прекъсвания българите са управлявали за дълъг период в южна Панония (в източна Славония и Срем), при задълбочен

анализ на изворите губи своята тежест. Не само че няма изрични свидетелства в подкрепа на тази теза, но самите факти по-скоро насочват към заключението, че франкското влияние е било постоянно и почти непрекъснато през целия IX век в границите на цялото междуречие на Сава, Драва и Дунав. В крайна сметка българските интереси са били в североизточна посока, а дори и по-южно от основните български предели, в териториите на Византия.

(Превод Л. Миндова)

Hrvoje Gračanin

**The Bulgars, Franks and South Pannonia in the Ninth Century.
The Reinterpretation of Historical Sources**

The paper analyses the evidence on the relations between the Franks and Bulgars and on the presence of the Bulgars in southern Pannonia, i.e. in the region between the Rivers Drava, Sava and Danube, in the ninth century. The principal focus is placed on the issue of Bulgarian rule in the eastern part of southern Pannonia, i.e. the area of modern Slavonia and Syrmia. With regard to that, the traditional historiographical view arguing for Bulgarian dominance over the area lasting for several decades is discussed. The paper suggests that this opinion is first and foremost a historiographical construction, which, according to the interpretation offered here, does not necessarily correspond to the actual historical circumstances.

Relations between the Franks and Bulgars in the mid-Danube area experienced, during the ninth century, a complete change, from open hostility to alliance, which was also necessarily reflected in the circumstances in southern Pannonia, although the region was not in the focus of Bulgarian interest. The campaigns undertaken by the Bulgarian rulers (in 827, 829 and 853) did not have a lasting effect on the situation in southern Pannonia. In the first campaign, however, a transitory Bulgarian suzerainty was established over parts of southern Pannonia in the Lower Drava area, but the last invasion proved to be a complete failure. On the other hand, it can be deduced that the region between the Rivers Sava, Drava and Danube played an important role in diplomatic activities, since mutual Frankish and Bulgarian embassies most probably passed through this region.